

In het hart
Frans Masereel in de Bibliotheca Wittockiana
Jan Stacino

De Bibliotheca Wittockiana is het enige museum ter wereld dat hoofdzakelijk gewijd is aan de boekbindkunst. Men bewaart er een unieke verzameling boekbanden die een stijlevolutie tonen doorheen vijf eeuwen boekbinden, van de renaissance tot de hedendaagse collecties. Dit jaar vieren we de 125ste geboortedag van Frans Masereel, maar herdenken we ook de honderdste verjaardag van de eerste wereldoorlog. Aangezien Masereel talrijke boeken heeft geïllustreerd van prominente auteurs die de Grote Oorlog hebben beleefd, was het logisch dat Michel Wittock het idee heeft geopperd een tentoonstelling van zijn werk te organiseren. Door de tentoongestelde werken ziet men Masereel grafisch evolueren vanaf 1914 tot het uitbreken van de bankencrisis in 1930. Aangezien Masereel van harte een pacifist was en contacten had met artiesten van beide kampen, heeft men er zeer goed aan gedaan samen te werken met de Frans Masereel Stiftung te Saarbrücken.

De vormingsjaren

Masereel (1889-1972) was, toen de oorlog uitbrak, 25 jaar en qua stijl fel beïnvloed door zijn Gentse leermeester en vriend Jules de Bruycker (1870-1945). Deze tekenaar, aquarellist en etsers debuteerde omstreeks 1906 met prenten waarop allerlei mensentypen werden geïroniseerd. Zijn liefde ging vooral naar straatscènes waar allerlei volkstypes werden uitgebeeld. Zijn suggestieve kunst baadde in een laatromantische sfeer. Masereel met zijn elf jaar oudere maîtresse Pauline Imhoff reisde in 1910 naar Tunis, en nadien leefden ze vanaf 1911 in Parijs, waar ze de schrijver Henri Guilbeaux hebben leren kennen. Guilbeaux bewoog zich in anarchistisch-revolutionaire milieus, waardoor de vrij kritische inzichten van Masereel nog werden aangescherpt. Zijn acht tekeningen die hij publiceert in *La guerre en Belgique* en het eerste boek dat hij ooit illustreerde van Roland Marès *La Belgique envahie*, vertonen nog duidelijk de tekenstijl en de invloed van zijn leermeester Jules de Bruycker. Door de vijf jaar oudere Guilbeaux, die volgens Masereel een uitstekende Germanist is en die een groot aantal dichters heeft vertaald, komt hij in contact met Romain Rolland, Rainer Maria Rilke, Emile Verhaeren en Stefan Zweig. Vooral de gedichten van Verhaeren zal Masereel ten zeerste bewonderen. Zo zal hij van Verhaeren vijftien gedichten met houtgravures illustreren. Het boek verscheen wegens de oorlogsomstandigheden pas in 1917, een jaar na de plotse dood van de dichter. De nog jonge kunstenaar zoekt hier zijn eigen vormtaal. In 1913 zal Masereel in Parijs voor de eerste maal deelnemen aan de *Salon des Indépendants* met een aquarel *Les expulsés*. Het is het eerste werk dat Masereel in Parijs verkoopt. Het getuigt ook van de sociale bewogenheid van Masereel. Maar ook in *La vie illustrée* begint Masereel tekeningen te publiceren die het militarisme en de wapenhandelaars ontmaskeren. Zo verschijnt *Après le congrès de Berne* met volgende ondertitel *Si ces salauds de pacifistes s'entendent, nos dividendes sont foutus*. (Indien deze smeerlappen van pacifisten overeenkomen, dan zijn onze dividenden naar de vaantjes.)

De Zwitserse jaren

Masereel is door een gunstige loting ontsnapt aan de militaire dienst, en door zijn vertrek naar Parijs heeft men hem uit de registers van de burgerlijke stand van Gent geschrapt. In 1915, nadat Guilbeaux afgekeurd was voor militaire dienst, laat hij zich door Romain Rolland door het Internationale Rode Kruis in Zwitserland ontbieden om voor het Krijgsgevangenenbureau te werken en dit zonder zijn vriend Masereel.

Deze zit in Parijs vast omdat in België in extremis ook de burgerwacht gemobiliseerd is (en waar de 18 jarige Masereel in Gent deel van had uitgemaakt) en het Belgisch consulaat in Parijs hem daarom als mobilisabel beschouwde. Guilbeaux zal vanuit Genève een vervalste officiële brief schrijven met hoofding van het Rode Kruis met verzoek Masereel dringend als vrijwilliger bij de *Agence des Prisonniers* in Genève te laten komen werken. Dankzij deze list kreeg Masereel onmiddellijk het nodige visum zodat hij naar Genève kon vertrekken en aldus aan zijn dienstplicht

kon ontsnappen. In Genève wordt Masereel huistekenaar bij de pacifistische krant *La feuille* van 1917 tot 1920. Iedere dag loopt Masereel de redactie binnen, neemt de nieuwsberichten door en maakt een tekening op een zinken plaat (zinkografie). Via een rudimentaire etstechniek kan de tekening worden afgedrukt met bijtend commentaar op de oorlogsgebeurtenissen de volgende ochtend. Zowel oorlogsvoerders als oorlogswoekeraars die met leugens en haat de publieke opinie overspoelen, krijgen er van langs. Bijgevolg wordt de krant verboden zowel in Duitsland als in Frankrijk.

Als Tolstojaans alternatief voor het revolutionaire dogmatisme dat Guilbeaux na de conferentie van Kiental (in Kiental werd in april 1916 het werk van de internationale socialistische conferentie van Zimmerwald voortgezet) begint te propageren, zal Masereel met de anarchistische syndicalist Salives een nieuw tijdschrift het maandblad *Les tablettes* stichten. Dit blad zal in de eerste plaats een spreekbuis van het internationalistische pacifisme willen zijn. Elke maand verschijnt *Les Tablettes* met een illustratie van Masereel op de titelpagina, zodat zijn artistieke ontwikkeling in 27 nummers op de voet te volgen is. De prent *Assez* in het nummer 10 (juli 1917) verdient speciale aandacht, want voor het eerst slaagt Masereel er in zijn nobele bedoelingen in een grafisch overtuigende vorm te snijden. In het decembernummer van 1916 snijdt hij zijn allereerste *Une danse macabre*, waarmee hij teruggrijpt op de *Images mortis* houtsneden naar tekeningen van Hans Holbein de Jongere, beroemd geworden als *Der Totentanz*.

In hetzelfde nummer van *Les tablettes* zal de Franse dichter Pierre-Jean Jouve zijn *Danse des morts* publiceren. Van dezelfde dichter zal Masereel *Hôtel Dieu* (hospitaalverhalen) illustreren met houtsneden.

Genève internationale smeltkroes van antimilitarisme

Vanuit Genève correspondeert Romain Rolland, inmiddels vriend van Masereel, met een wereldwijde vriendenkring zoals Albert Schweitzer, Albert Einstein, Igor Stravinsky, Bertrand Russel, Frederik van Eeden, Gorki, Gandhi en Tagore. Aldus komt Masereel in contact met Georges Grosz, zijn Duitse evenknie. In zijn meesterlijke biografie over Masereel schrijft Joris Van Parys op bladzijde 71: “ In de Geneefse kolonie van vluchtelingen, ballingen en dienstweigeraars die, zoals Rolland zegt, per definitie weinig soepele karakters zijn, ervaart Zweig het als een verademing daarna met Masereel te kunnen praten in het bijzonder vanwege diens aanstekelijke vrolijkheid en nuchter verstand en de totale afwezigheid van zelfoverschatting die in intellectuele milieus schering en inslag is.” Masereel zal aan Zweig zijn 150 voorstudies van *Les villes* laten zien. Deze prachtige Frans-Duitse bibliofiele uitgave zal pas in 1925 het licht zien. Het verwantschap met de dichtbundel *Les villes tentaculaires* van Verhaeren is duidelijk. Tijdens zijn Geneefse periode stort Masereel zich voluit op de houtsnede. De kiemen voor de wereldberoemde meester in zwart/wit worden hier gezaaid.

In 1918 groeit Masereel naar zijn hoogte punt. Beeldromans zoals *Mon livre d'heures* (Mijn getijden boek), *La ville*, *Debout les morts*, *Résurrection infernal*, en illustraties van dichtbundels van René Arcos, Emile Verhaeren, Stefan Zweig en romans van Henri Guilbeaux, Blaise Cendrars, Charles De Coster, Romain Rolland, Georges Duhamel en August Vermeylen, volgen mekaar in heiltempo op.

Georges Reinhart, mecenas en eeuwige redder in nood koopt de eerste werken van Masereel, ook Carl Sternheim en zijn jonge vrouw Thea kopen van de kunstenaar gretig. Masereel zal in 1918 zijn eerste tentoonstelling houden in Galerie Tanner in Zürich.

De naoorlogse jaren

Zonder de houtsnede te verwaarlozen zal Masereel opnieuw het penseel ter hand nemen en talrijke schilderijen maken. De schilder-aquarellist zal zich nu uitdrukken in felle kleuren met portretten en scènes uit het nachtelijke stadsleven. De straat en de gewone man blijven hem fascineren. Scènes met werklozen, straatmadelieven, verliefden, nachtclubs met dansers en jazzbands geven een intens beeld van de stadsroes. Men verdrinkt als het ware in de waanzin van de oorlogsmiserie in spel en vertier. Masereel heeft hier een hoogst persoonlijke vorm en stijl gevonden. Hij smeedt

vriendschapsbanden met George Grosz, Georges Duhamel, Henri Barbusse, de Roemeense letterkundige Panaït Istrati en de Nobelprijswinnar Roger Martin du Gard. Kurt Wolff, uitgever in Leipzig, zal naar aanleiding van de 100ste geboortedag van De Costers *Ulenspiegel* Masereel contacteren om er een geïllustreerde uitgave met houtsneden van te maken. In 1928 schrijft Masereel in een brief naar zijn maîtresse Thea (vrouw van de Duitse auteur Carl Sternheim): “Hij (Wolff) is buitengewoon correct, betaalt regelmatig, zonder te pingelen, heeft me in heel Duitsland bekend gemaakt door zich actief met mijn werk bezig te houden, organiseert tegenwoordig kleine exposities van boeken, houtsneden en aquarellen in heel veel Duitse, Tsjechische, Oostenrijkse steden(...)”

In 1927 tekent Masereel de decors en kostuums van Teirlincks modernistische tragikomedie *L'homme sans corps* (De man zonder lijf). De affiche van het toneelstuk werd voor de opvoering in Brussel gemaakt door René Magritte. Echter de heimwee naar zijn land begint te knagen. Hij zal bij Henri van de Velde, die inmiddels door Huysmans benoemd werd tot professor aan de Gentse universiteit om er geschiedenis van de architectuur en kunstnijverheid te doceren, aandringen om ook een paspoort te krijgen. De dienstweigering van Masereel tegenover de Belgisch consul in Genève alsook zijn pacifistische satiren in *La feuille* zijn hem in Brussel zwaar aangerekend. Op aandringen van Van de Velde en Huysmans zal Emile Vandervelde uiteindelijk de wet van 19 januari 1929 laten stemmen waardoor verjaring wordt toegekend aan dienstweigeraars die deel uitmaakten van de tijdens den oorlog opgeroepen contingenten. In april 1930 wordt Masereel in Brussel gevierd met een huldebetoon georganiseerd door Henry Van de Velde, de Groupe Libre en de Lumière-groep. Het werd een groot feest, speeches en banket met veel bloemen.

Vanaf de jaren dertig wordt het sociaal-humanistisch pacifistisch engagement helemaal niet geapprecieerd in het Derde Rijk. De beeldromans en geïllustreerde boeken van Masereel worden in beslag genomen en vernietigd door het fascistisch Hitlerregime. Toch zal hij blijven meewerken aan publicaties met een pacifistisch en antifascistisch karakter zoals *Clarté*, *Monde*, *Vendredi*, *Le soir* en *Cahiers de la Jeunesse*.

Masereel zal steeds streven naar een anarchistisch-humanitaire maatschappij. Volgens Masereel is de strijd tegen onderdrukking en uitbuiting niet de zaak van een revolutionaire elite die de massa bevrijdt. Ook niet van een arbeiderspartij die de bevoogding van een volgzaam proletariaat overneemt van de bourgeoisie. Het is een proces waar de mens als solidair, bewust, zelfstandig handelend individu leert om zich te bevrijden van materiële en geestelijke slavernij.

De tentoonstelling Frans Masereel in wording 1914-1930 loopt in Brussel nog tot 1 maart 2015
Bibliotheca Wittockiana, Bemelstraat 23, 1150 Woluwe
www.wittockiana.org

Bibliografie:

Joris Van Parys, *Masereel, een biografie*, (Houtekiet Antwerpen, 1995)
Roger Avermaete, *Herinneringen uit het kunstleven 1918-1940*, (Deel I, 1952)
Catalogus Frans Masereel in wording 1914-1930, (Bibliotheca Wittockiana, 2014)